

Dr hab. prof. UW Anna Mańkowska
Instytut Romanistyki

Warszawa, 25 kwietnia 2017 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Wójcik-Marduły
pt. **La parole agressive. L'étude du discours conflictuel**
sur l'exemple de l'insulte

Przedstawiona mi do oceny rozprawa poświęcona zjawisku zniewagi, a więc istotnemu z problemowi z zakresu dyskursu konfliktu, ujętemu w interakcji werbalnej.

Autorka stawia sobie za cel opis pewnej odmiany agresji językowej – zniewagi, a więc zjawiska ujmowanego interdyscyplinarnie przez szeroką paletę badań semantyczno-pragmatycznych oraz socjolingwistycznych.

Punktem szczególnie istotnym dla Autorki jest wyeksponowanie sfery uczuć osób biorących udział w interakcji z jednej strony, a ocen negatywnych dotyczących osoby znieważanej – z drugiej. Zwraca także uwagę na powstawanie w dyskursie medialnym wspólnot opartych o podobne stereotypy i emocje negatywne. Celem jest ukazanie bogactwa interpretacji i roli agresywnych słów w interakcji.

Obecnie analiza emocji budowanych w dyskursie jest w centrum uwagi językoznawców, w szczególności dotyczy to także badania przejawów agresji werbalnej, w rozmaitych ujęciach metodologicznych, tak więc wybrany temat jest istotny i aktualny.

Ocena merytoryczna

Rozprawa składa się ze spisu treści (s. 2-9), wstępu (s. 10-12), pięciu rozdziałów (s. 13-145), wniosków (146-147), aneksu zawierającego analizowane przykłady (148-157), streszczeń w języku polskim, francuskim i angielskim (s. 158-163) oraz bibliografii (s. 164-168). Korpus składa się z wybranych komentarzy internautów towarzyszących tekstom na stronach takich jak *Le Figaro* (www.lefigaro.fr) i magazyn www.closermag.fr. Mamy do czynienia z dwoma bardzo różnymi profilami i wybór taki zapewnia różnorodność wypowiedzi będących realizacją agresji werbalnej.

W rozdziale 1 „La violence verbale – la définition générale” Autorka definiuje terminy ‘violence’, ‘agressivité’ i ‘agression’, w ujęciu leksykograficznym, socjologicznym i psychologicznym. Najwięcej uwagi poświęca agresji, uznając agresję słowną za przypadek agresji psychicznej. Te rozważania służą zarysowaniu cech badanego zjawiska i odniesieniu ich do badanych interakcji, zwłaszcza wykorzystujących nowe teorie (Moïse i jej współpracownicy, Przybylska, Różyło, Kerbrat-Orecchioni). Ważne jest pojęcie ‘violence fulgurante’ (agresji błyskawicznej), i mechanizmy ujmujące dynamikę tego zjawiska,

Rozdział II poświęcony jest agresji werbalnej ujęciu językowym. Autorka przywołuje Bachtina, Bourdieu i Meilleta, przeciwstawiając ich lingwistycę langue i kompetencji. Dla badanego zjawiska podstawowe jest pojęcie grupy, wspólnoty społecznej, i dyskursu wyrażającemu konflikt. Tu przywołany jest Uli Windisch, i jego typologia środków językowych, strategii oraz funkcji tego dyskursu. Poglębiając typologię interakcji, Autorka cytuje R. Viona i C. Kerbrat-Orecchioni, odwołując się do struktury rozmowy. Mam zastrzeżenie, że nie pada nazwisko E. Rouleta, choć prace wymienionego z nazwiska J. Moeschlera 1982 wpisywały się w szkołę analizy konwersacji E. Rouleta (Roulet et al. *L’articulation du discours en français contemporain* 1985, Bern, P. Lang).

Rozdział III poświęcony jest agresji werbalnej jako przejawowi uczuć. Jest to kluczowe zagadnienie i Autorka trafnie opiera się na rozróżnieniu komunikacji ‘émotive’ – gdzie emocje są wyrażone środkami językowymi i są konstruktem intencjonalnym, oraz communication ‘émotionnelle’ – gdzie emocje są aspektem psychologii człowieka i nie dotyczą w analizie dyskursu (cf. Plantin, 2011, *Les bonnes raisons des émotions*, Lang). Różne aspekty opisu emocji ujawnianej werbalnie stanowią centrum badanej problematyki,

przywołane są publikacje Ch. Plantina, A. Krzyżanowskiej, B. Villez, C. Kerbrat-Orecchioni. Najistotniejszy jest fakt, że chodzi o emocje w interakcji i że z sekwencji emocje można inferować. Ten mechanizm wykorzystany jest w analizach. W opisie sfery uczuć w dyskursie autorka przywołuje przede wszystkim teorie Ch. Bally'ego, wspomina G. Vouchera, G. Guillaume'a, a w sferze wartości – publikacje J. Puzyniny i S. Grabiasa. Mechanizmem wyzwalającym agresję jest przekroczenie pewnych norm ważnych dla danej społeczności, tak więc sfera uczuć i ocen nieustannie ze sobą się splatają. Uczucia są często są elementem argumentacji. Z punktu widzenia teorii grzeczności, normy zachowania służą powstrzymaniu wybuchu gwałtownych emocji.

Rozdział IV przedstawia zniewagę (*insulte*) jako jedną z form agresji werbalnej. Podstawą jest wymiar pragmatyczny tego aktu. Po objaśnieniu leksykograficznym słów *insulte* i *insulter*, Autorka wprowadza podział na akt znieważania (intencjonalność nadawcy) i akt zniewagi (ze strony odbiorcy), a więc perlokucji. Jest to ciekawa propozycja dodająca precyzji aparatowi analitycznemu, zbieżna z aktualnymi tendencjami opisu zniewagi. Bada się ją głównie jako zjawisko interakcyjne, całą konfigurację elementów, wśród których kluczowy jest nadawca i odbiorca. Typologia zniewag pochodzi od Lagorgette, szczególnie miejsce przypada syntagmom rzeczownikowym nacechowanym aksjologicznie. Na s. 85-90 widnieje lista zapożyczona od Ruleta 1982 pół leksykalnych wyrazów obelżywych, np. *Who's Who?*, *La nature*, *Arts et métiers*, etc. Przykładem są głównie rzeczowniki i przymiotniki. Zniewaga może mieć także postać pojedynczego wypowiedzenia, w szczególności wykrzyknikowego, ze zwrotami prezentującymi (*présentatifs*), wzmocnieniami, zmianą miejsca członów zdania, wreszcie mieć charakterystyczną intonację.

Zniewaga pełni wiele funkcji pragmatycznych, co każe uściślić zasady jej interpretacji (s. 103-109, punkt 15).

W nawiązaniu do D. Lagorgette, Autorka podkreśla, że uwzględnić trzeba nie tylko użycie słów, kontekst, zamiar, intonację, postawę mówiącego, odległość od odbiorcy, obecność/nieobecność publiczności i wspólne kody społeczne, lecz także wolę i reakcję odbiorcy. Zgodnie z ujęciem pragmatycznym Autorka przyjmuje, że o fortunności aktu znieważenia decyduje jego uznanie przez odbiorcę. Dodajmy tu, że spełnienie tego aktu można opisywać jako stopniowalne, w zależności od zachowanych lub nie warunków fortunności, jak proponuje to Caroline Mellet badając zniewagi w Zgromadzeniu Narodowym, (2016, w: *Les insultes, bilan et perspectives, théorie et actions*, LLSETI, Savoie.) <http://www.llseti.univ-smb.fr/web/llseti/589-les-insultes-bilan-et-perspectives->

[theorie-et-actions.php](#) Gdy akt nie zostanie uznany przez jednego z uczestników interakcji, będzie mowa o formule, sformułowaniu, ale nie o słowach performatywnych (innych niż czasownik, gdyż, jak zauważa Autorka na s. 111, nie istnieje performatywna formuła „znieważam pana”). Wypowiedzenie zniewagi nie oznacza zatem znieważenia kogoś (Lagorgette 2003). Trzeba tu rozważyć, czy zniewagi funkcjonują w przestrzeni publicznej (jak Zgromadzenie Narodowe), czy prywatnej. Zniewaga może być nieumyślna, co wiąże się z kluczową rolą odbiorcy oceniającego akt illokucyjny.

Rozdział V omawia agresję werbalną jako pewien sposób wyrażania się w przestrzeni medialnej.

Pierwsza część analizy dotyczy 140 przykładów z Internetu, zamieszczonych w aneksie. Podoba mi się spójny i przekonujący sposób prezentowania cech tego korpusu pod względem gramatycznym (morfologicznym i składniowym), pragmatycznym (wyrażenia znieważające pod względem seksualnym, np. *pédale/ pedał* (wyrażenia polskie – AM) politycznym *Trotskyistes/trockiści!*, przywołujące ideologię ocenioną jako zła i niebezpieczna *La secte!/sekta*, *Destructeurs de la république! Niszczyciele Republiki*, zniewagi dotyczące jakiejś wspólnoty *Américains psychotiques!/psychotyczni Amerykanie*, instytucji *La preSSe nationale* [SS przypomina symbol hitlerowski], nazwy własne wskazujące adresata zniewagi *Bartolone, raciste, tout simplement/ Bartolone, po prostu rasist*. Z wypowiedzianiem zniewagi wiążą się oceny odnoszące się do różnych wartości (np. *vieille poule/zdzira, un déséquilibré! / rąbnięty, Politicard!/politykier, Sauvage!/dzikus, Vieillard! staruch*). Zniewaga może uzupełniać negatywny komentarz, niejako w tle. Bardzo ciekawy jest przypadek wyrażania w dyskursie opozycji odwołującej się do znanych wszystkim konfliktów, na tle których np. *Les continentaux/mieszkańcy Europy kontynentalnej* są negatywnym nazwaniem Innych przez Korsykanina.

Reakcją na zniewagi może być albo podobnego typu atak, albo ignorowanie doznanej zniewagi, co ją pozbawia wymiaru perlokucji.

Druga część analiz przedstawia komentarze internautów pod artykułem z magazynu Closer, przedstawiającym aktywną zawodowo i wspierającą męża Carłą Bruni. Artykuł ma 33 wersy i zbudowany jest z tytułu, lidu, wstępu i dwóch podrozdziałów. Widnieją pod nim 22 komentarze. Dobrym zabiegiem Autorki jest odwrócenie ich kolejności, zatem ułożenie ich w kolejności chronologicznej. Materiał ten do dziś dostępny jest w sieci. Autorka opisuje interakcję między autorami postów i słusznie zauważa, że część komentarzy prawdopodobnie nie dotyczy artykułu, tylko innych komentarzy. Ponieważ interesuje ją interakcja i semantyka,

nie komentuje np. odwołań do zdjęcia zamieszczonego w artykule ani aspektu formalnego odnotowanych wyrażen. Podaje charakterystykę interakcji i jej głównych składowych. Mam zastrzeżenie co do decyzji, by każdy komentarz określać mianem „module” (s. 138) , w kontekście metodologii szkoły genewskiej, dla której ten termin należy do konceptualnej płaszczyzny budowy dyskursu (zob. publikacje w *Cahiers de linguistique française*, jak np. L. Fillietaz, «Une approche modulaire d l'hétérogénéité modulaire du discours. Le cas des récits oraux », *Cahiers de linguistique française* 1999). Analiza oparta jest przede wszystkim na odróżnieniu agresji werbalnej bezpośredniej – skierowanej przeciwko tematowi artykułu i jego bohaterom, oraz pośredniej, kiedy internauci okazują agresję jedni drugim. Autorka zwraca uwagę na wyrażenia poniżające inne osoby, wyrażające emocje, mające charakter ironiczny (oczekiwałamby szerszej analizy uzasadniającej taką właśnie kwalifikację niektórych wypowiedzi), wreszcie na wyrażenia świadczące o powstawaniu pewnej wspólnoty wirtualnej.

Konstatuje podobieństwo agresji werbalnej w komunikacji bezpośredniej i zapośredniczonej przez internet. Podkreśla, że przedstawiła jedno z możliwych ujęć agresji werbalnej, którego jedne parametry da się wziąć pod uwagę, a inne pozostają nieuchwytne. Zjawisko agresji werbalnej jest dla Autorki przypadkiem wyrażania uczuć w reakcji na sytuację pozajęzykową, a więc sytuację polityczną, stereotypy i typ komunikacji wirtualnej, który sprzyja agresji werbalnej (przypomnijmy analizę L. Rosier forów poświęconych poprawności językowej, na których obserwuje się spektrum postaw od kulturalnych uwag do wezwania do mordu, co odzwierciedlają nazwy tych forów). Obserwuje się tworzenie wspólnot osób mających negatywną postawę względem kogoś lub czegoś.

Uważam te konkluzje za w pełni uzasadnione i wpisujące się w aktualne trendy w analizie dyskursu: emocji w dyskursie, agresji, polemiki, interakcji zapośredniczonej przez Internet. Coraz istotniejsze staje się także pojęcie wspólnoty dyskursywnej tworzonej wokół jakiejś postaci czy zjawiska czy zagadnienia.

Ocena strony formalnej rozprawy

Praca ma czytelną strukturę, ukazuje bardzo szerokie podejście do tematu i dążenie Autorki, by zdać sprawę z wszelkich istotnych aspektów interdyscyplinarnego zjawiska, które bada. Pięć rozdziałów i fragmenty zawierające ustalenie terminologiczno-definicyjne świadczą o rzetelnym podejściu do analiz.

Jednak jak w każdym maszynopisie zdarzają się potknięcia, które sygnalizuję:

Błędy literowe: conduites, nie: conduises (s. 14), sévices, nie: services (s. 14), vraies, nie: vrais (s. 26), social, nie: sociale (s. 29), brak cudzysłowu zamykającego po słowie ‘homogène’ (s. 32), d’une manière, nie: à une manière (s. 35), niepotrzebny dywiz w słowie quand même (s. 36, 91, 137), négatifs, nie: négatives (2 razy, s. 42), jugements, nie: jugement (s. 42), L’interaction, nie: L’nteraction (s. 44), espace interactif, nie: interactive (2 razy, s. 47), agressif, nie: aggressive (s. 49), lexicaux, nie: lexicals (s. 52), exact, nie: exacte (s. 61), vue, nie: vu (s. 64), ontotypique, nie: onotypique (s. 84 przypis), de, nie: da (s. 90), Bakhtine, nie: Bachtin (s. 100, 164, affectif, nie: affective (s. 101), énonciateur, nie: énnonciateur (s. 107), sourire, nie: sourit (s. 107), vient, nie: vent (s. 107 w przypisie), employée, nie: employé (s. 113), réception, nie: reception (s. 114), si, nie s’ (s.118), en, nie: ne (s. 127), Sarkozy, nie: Sarcozy (s. 137), formes, nie: forme (s. 137), interactants, nie: ineteractants (s. 138), numeracja przykładów od s. 141,

Morfologia: se déclenche, nie: déclenche (s. 68), sont, nie: est (s. 111), Les Derives (s. 80).

Słownictwo: intensité, nie: intensivité (s. 71), provocateur, nie: provocatif (s. 91), multicanalité (s. 146) nie jest zaświadczone, raczej multimodalité

Składnia: est proche lub s’approche, nie: est s’approche (s. 54 przypis), par la prise en compte, basées sur la métaphore, nie: à la métaphore, de l’ancrage, nie: l’ancrage (s. 66), Avec des pauses, nie: Des pauses (s.96), b de façon caricatural – prawdopodobnie błąd generowany klawiaturą, moyens de manifestem, nie: à manifester (s. 102), par l’intermédiaire, nie: à l’intermédiaire (s. 138),

Bibliografia liczy 68 pozycji, do których należałoby dodać 12 cytowanych w tekście, a pominiętych w zestawieniu (Amossy 2006 s. 11, 101, Dollard s. 18, Bandura s. 18, Vion 2010 s. 44, Plantin 2011 s. 57, Kerbrat-Orecchioni 2009 s. 60, 61, 72, Voucher 1925 s. 67, słowniki Trésor de la Langue Française s. 75 i I wydanie Dictionnaire de l’Académie française s. 76, Chevalier J.-C et al. 1971 s. 93, Edouard 1970 s. 104, Larguèche 2008 s. 106, Plantin 1996 s. 108). W kilku przypadkach należy uzupełnić opis bibliograficzny.

Uważam, że lista ta uwzględnia adekwatne pozycje autorów francuskojęzycznych, polskich i anglojęzycznych; dobrze wykorzystana, pozwoliła Autorce na opracowanie badanego zagadnienia w sposób wielostronny i merytoryczny.

Z recenzenckiego obowiązku zasygnalizuję kilka pozycji ściśle związanych z tematem, które pozwoliłyby poszerzyć niektóre z poruszanych wątków:

- 1) Bellachhab A., Galatanu O. 2012, « La violence verbale : représentation sémantique, typologie et mécanismes discursifs », *Signes, discours et sociétés* 9, <http://www.revue-signes.info/document.php?id=2893>
- 2) Fracchiola B., Moïse C., Romain C. Auger N. (dir.) 2013, *Violences verbales. Analyses, enjeux et perspectives*, Rennes, PUR.
- 3) Galatanu O., Bellachhab A., 2011, « Valeurs modales de l'acte « insulter » et contextes culturels : une approche à l'interface des représentations sémantiques et des représentations culturelles », *Revue de sémantique et de pragmatique* 28, 123-150.

Podsumowanie

Autorka wybrała temat aktualny i ważny dla badań nad dyskursem, opracowała go na podstawie adekwatnego korpusu. Choć zjawisko agresji werbalnej stało się istotnym polem badań zaledwie w latach 2000 (J. Boutet, recenzja w *Langage et société* 2011, 136 : 150), to Autorka sięgnęła do wcześniejszych teorii językoznawczych i prac mogących służyć do opisu zniewagi, aby temat swój ukazać nie tylko w obecnie dominującym ujęciu interakcyjnym. Położyła duży nacisk na zagadnienia emocji i ocen, i przedstawiła propozycje interpretacji typu pragmatycznego. We wnioskach uwypukliła wpływ kanału (Internet) na możliwość ujęcia parametrów aktu zniewagi i na tworzenie się wspólnot, których członkowie podzielają podobne opinie, a którzy stosują agresję werbalną bezpośrednią oraz pośrednią. Autorka osiągnęła więc zamierzone cele.

Potknięcie redakcyjne i bibliograficzne są łatwe do usunięcia. Moje uwagi nie podważają zasadności obranej perspektywy badawczej i przeprowadzonej analizy.

Przedstawioną mi rozprawę oceniam pozytywnie i stwierdzam, że odpowiada wymaganiom ustawy. Wnoszę o dopuszczenie mgr Agnieszki-Wójcik-Mardulę do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

